

SIYASETNÂME ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN RÂHATÜ'S-SUDÛR'UN DEĞERLENDİRMESİ

Criticism of Rahatu's Sudur Related to the Features of Siyasetnâme

Süleyman ÖZBEK¹

ÖZET

İnsanlar tarihin ilk çağlarından itibaren çeşitli şartların gereği olarak toplu halde yaşamaya mecbur olmuşlardır. Bu durum ise bireyin toplumla olan münasebetlerini tanzim ederek, karşılıklı hak ve hukuk çizgilerinin kesin sınırlarla tespit edildiği bir düzen fikrini ve zamanla devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Gerek ilkel kabilelerdeki hayatı şekillendiren basit düzen anlayışı olsun, gerekse günümüze kadar uzanan çizgide modern devlet kurallarına dayalı bir düzen anlayışı olsun, insanlar daima kendisini ve toplumu yönetecek, yasalar koyacak bir idareci seçmek zorunda kalmıştır. Bu aşamada idare eden ile idare edilenler yani devletle halk arasında karşılıklı hak ve hukuk ilişkisine dayanan bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkinin temelinde adalete dayalı sosyal eşitliği sağlayıcı bir idare anlayışı yatmaktadır. Ancak her toplumda ve devlette adalet ve eşitliği sağlamanın mümkün olamayacağı aşikardır. İstenmeyen böyle bir durumun ortaya çıkmaması için veya devletin içerisine düştüğü sıkıntılı ortamdan kurtarılması amacıyla yönelik olarak devlet adamlarına siyaset bilimi niteliği taşıyan ve özde devlet hayatına ilişkin kurallar ve tavsiyeler içeren eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Genel olarak Siyasetnâme adı altında birleştirdiğimiz bu eserler aslında muhteva, şekil ve üslup açısından çeşitlilik arz etmektedir. Bazıları doğrudan hâkimiyeti elinde bulunduran hükümdara hitaben yazılırken, bazıları da devlet içerisinde ikinci adam konumunda olan vezirlere yazılmış veya kim için yazıldığı ayrıntılı biçimde izah edilmemiş ve genel ifadeler kullanılmıştır. Siyasetnâmelerde ele alınan konular arasında; hakimiyet telakkisi, hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler, vezirin görev ve yetkileri, diğer devlet ricalinin seçiminde gösterilmesi gerekli titizlik, ordu ve maliye teşkilatına dair gerekli tavsiyeler başta gelir. Bu tavsiyeler asırlar sonra dahi hala geçerliliğini korumaktadır. Ortaçağlardan itibaren tarih sahnesinde yer alan devletlerin ve hükümdarların karşılaştığı meseleler arasında küçük farklar dışında pek fazla bir değişikliğin olmadığı ve yapılan yanlışlar ile alınması istenen tedbirlerin hemen hemen aynı çerçevede olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Siyasetname, devlet idaresi, hükümdar, hükümdar-teb'a ilişkileri.

ABSTRACT

From the beginning of Antiquity, because of many conditions, people had to live together. After this position resulted to the idea of order that shape responsibilities of individual to the society and arrange law and limits of both people and institutions. Then after a while step by step the origin of the state concept had started to appear. Either in primitive tribes or in the modern state, people had to choose a leader who manages single himself and the society. In this condition

¹ Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

between state and society, the idea related on law and rights opposing each other. In the centre of these relations there were the concept of justice and social equality. However, it is the fact that to supply justice and equality is not possible in societies. To inhibit this situation and to solve the problems of states, some books that had some information about the science of policy and include some rules about state life and advices had started to written for state men. Generally these books named as “Siyasetnâme” that were diversified by contents, forms and methods. Some of these books (manuscriptions) were written for the kings who had sovereignty directly and the other books were written for the secondary men, viziers. However some of manuscripts did not include any information to be written for whom only general expressions were used. Some subjects mentioned in Siyasetnâme are the concept of sovereignty, king features, vizier’s duties and competencies how to choose state men, some advices about army and economic systems. These advices had validity even in present. From the middle ages, all states and king in history were faced with the same problem sup to down, even falsies, advices and dispositions were the same.

Key words: Siyasetname, administration, ruler, relations of ruler-subject-

GİRİŞ

İnsanlar tarihin ilk çağlarından itibaren gerek sosyal gerekse tabiat şartlarının gereği olarak toplu halde yaşamaya mecbur olmuşlardır. Birlikte yaşama mecburiyeti zamanla insanlar arasında ferdin fertle veya ferdin toplumla olan tavır ve davranışlarını tanzim eden, şekillendiren karşılıklı hak ve hukuk çizgilerinin kesin sınırlarla tespit edildiği bir düzen fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu düzen fikri toplumun örgütlenmesini ve bu örgütlenme ise zamanla devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Gerek ilkel kabilelerdeki hayatı şekillendiren basit düzen anlayışı olsun, gerekse günümüze kadar uzanan çizgide modern devlet kurallarına dayalı bir düzen anlayışı olsun, insanlar daima kendisini ve toplumu yönetecek, yasalar koyacak bir idareci seçmek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk bazen, eskiden beri süregelen ve değişmeyeceğine inanılan düzenin kutsallığını öne çıkaran gelenekçi idare tarzı olarak karşımıza çıkar. Bu tarz bir idare anlayışında hâkimiyeti kimin ele alacağı ve nasıl kullanacağı yazılı hukuk kurallarına göre değil, örf adet ve gelenekler tarafından belirlenir. Bunun yanı sıra bazı toplumlarda ise hükümlerlik kanunlarla tespit edilir. Hakimiyeti elinde bulduranlar, sınırları açık ve net bir şekilde çizilmiş objektif kurallara göre hakimiyetlerini sürdürmektedir. Bir başka hâkimiyet şekli ise karizmatik anlayıştır. Buna göre hâkimiyetin verildiği şahıs, kendisinde bulunan üstün vasıflar nedeniyle Tanrı tarafından görevlendirilmektedir (Kafesoğlu, 1997b: 248-249; Mehmed Niyazi, 1993: 45; Acar ve Urhal, 2007: 14-17).

Toplumlar kısaca izah ettiğimiz bu idare tarzlarından hangi idare anlayışı içerisinde olursa olsun, mutlak surette bir idareci veya idareci grubu tarafından yönetilmektedir. İşte bu aşamada idare eden ile idare edilenler

yani hükümdar ile tebaa veya devletle halk arasında karşılıklı hak ve hukuk ilişkisine dayanan bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkinin temelinde adalete dayalı sosyal eşitliği sağlayıcı bir idare anlayışı yatmaktadır. Ancak her toplumda ve devlette adalet ve eşitliği sağlamanın mümkün olamayacağı aşikârdır. Bu durum ise toplumda huzursuzluğa anarşiye ve çöküntüye sebep olmaktadır. İstenmeyen böyle bir durumun ortaya çıkmaması için veya devletin içerisine düştüğü sıkıntılı ortamdan kurtarılması amacıyla yönelik olarak devlet adamlarına siyaset bilimi niteliği taşıyan ve özde devlet hayatına ilişkin kurallar ve tavsiyeler içeren eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu türden eserlere misal vermek gerekirse; Orhun Kitabeleri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi, Beydabâ'nın Kelile ve Dimne'si, Katip Çelebi'nin Mizanu'l-Hakk'ı, Koçi Bey'in Risalesi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ'sı ilk akla gelenler olarak sayılabilir. (Siyasetnâmelerin muhteviyatı ve bu konu hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Uğur, 2001).

Genel olarak Siyasetnâme adı altında birleştirdiğimiz bu eserler aslında muhteva, şekil ve üslup açısından çeşitlilik arz etmektedir. Bazıları doğrudan hakimiyeti elinde bulunduran hükümdara hitaben yazılırken, bazıları da devlet içerisinde ikinci adam konumunda olan vezirlere yazılmış veya kim için yazıldığı ayrıntılı biçimde izah edilmemiş ve genel ifadeler kullanılmıştır. Yine bu tür eserlerde dikkati çeken bir başka özellik ise bazılarının hacimli eserler olmasının yanında bazılarının birkaç sayfadan ibaret küçük risale veya mektup niteliği taşıması, bazılarının da Göktürk yazıtlarında olduğu gibi hükümdarın milletine hesap verdiği taşlara nakşedilmiş kitabeler olmasıdır.

Siyasetnâmelerde ele alınan konular arasında; hakimiyet telakkisi, hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler, vezirin görev ve yetkileri, diğer devlet ricalinin seçiminde gösterilmesi gerekli titizlik, ordu ve maliye teşkilatına dair gerekli tavsiyeler başta gelir.

Bu açılardan bakıldığında Râvendî'nin eseri olan Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr aslında tam anlamıyla bir siyasetnâme özelliği taşımaz. Ancak eseri incelerken siyasi tarihle ilgili bilgilerin yanında özellikle hükümdara ve devlet adamlarına gerek doğrudan gerekse şiiirler yoluyla pek çok tavsiyeler yapıldığı dikkatimizi çekti. Bu tavsiyeleri genel olarak siyasetnâmeler ile karşılaştırdığımız zaman büyük ölçüde benzerliklere rastladık. Bu sebeple Râhatü's-Sudûr'un siyasetnâme özellikleri açısından genel bir değerlendirmesini yapmaya karar verdik. Râhatü's-Sudûr'u incelemeye almadan önce yazarı hakkında kısa bilgi vermek daha yararlı olacaktır.

Müellifin tam adı Ebu Bekir Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman b. Muhammed b. Ahmed b. El-Hüseyin b. Himmet er-Râvendî'dir. İran'da Kaşan civarında bulunan Ravend kasabasına nisbetle Râvendî diye anılmaktadır. Râvendî bu kasabaya mensup meşhur bir ulema ailesindedir. İlk tahsilini devrin meşhur ulemasından sayılan dayısı Taceddin Ahmed b.

Muhammed'den aldı. Dayısı ile birlikte yaklaşık on yıl Irak'ın bütün şehirlerini gezerek devrin diğer ulemasından da başta Kur'an, hadis, fıkıh, kelam, hat dersleri alma imkânını kazandı. 1181-1189 yılları arasında Irak Selçukluları hükümdarı Tuğrul'un hizmetine girdi. Sultan Tuğrul'un Atabek Kızıl Arslan tarafından yakalanarak hapsedilmesi üzerine Mazenderan'a dönen müellif bundan sonraki hayatını bu şehirde ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. Burada bulunduğu süre içerisinde devrin şairlerinden topladığı devlet ricaline tavsiyelerde bulunan şiirler ve zamanının tarihi olaylarını anlatan Râhatü's-Sudûr ve Ayet'üs-Sürur adlı Farsça eseri kaleme almıştır. Râvendî, kaleme aldığı eserini bir hediye almak amacıyla Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah'a (1197-1204) takdim etmek istemiştir. Ancak Süleymanşah'ın aniden ölümü üzerine eser üzerinde gerekli değişiklikleri yapan müellif adı geçen eseri yeni Selçuklu hükümdarı olan I. Gıyaseddin Keyhusev'e (1205-1211) ithaf etmiştir. Müellifin hayatı hakkında bilgilerimiz bundan ibarettir.

Râhatü's-Sudûr, Büyük Selçuklu sultanı Melikşah (1072-1092) devri ile Irak Selçuklularının son devri için önemlidir. Çünkü Râvendî, sultan Melikşah devrinin ileri gelen şahsiyetleri arasında yer alan şair Ebû Tahir-i Hatuni'nin kayıp eseri Tarih-i Al-i Selçuk adlı eserinden geniş ölçüde nakiller yapmıştır. Eser, Osmanlı hükümdarı II Murad (1421-1451) zamanında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu çevirinin Türkiye Selçuklularına ait kısmı, çeviren tarafından 1225 yılına kadar devam ettirilmiş ve Th. Houtsma tarafından yayınlanmıştır. Eserin tamamı Muhammed İkbâl tarafından neşredilmiştir. Eserin naşiri M. İkbâl, giriş kısmında, Râvendî'nin biri tarih kitabı diğeri de devrin şairlerinden seçmeler yoluyla iki eser kaleme almak istediğini ve Râhatü's-Sudûr'da bu iki düşünceyi birleştirdiğini ifade eder. Bu neşir, Ahmet Ateş tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Türk Tarih Kurumu yayınları arasında 1957 yılında basılmıştır (Râvendî, 1957: XVI).

Râvendî'nin eserinde devlet adamlarına yaptığı tavsiyeler arasında öncelikle hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler ilk sırayı alır. Bu özellikler arasında ise kut anlayışı dikkat çekicidir. Bilindiği gibi, Türk devlet felsefesinin ana unsurlarından olarak zikredilen kut anlayışı Tanrı bağıışı bazı vasıfların hükümdarda bulunması gerektiğini kabul eden bir anlayıştır. Kut'un kelime anlamı üzerinde farklı düşünceler olmakla birlikte genel olarak; devlet, baht, iyi talih gibi manaları kabul görmüştür. Buna göre Türk hükümdarlarına idare etme yetkisi Tanrı tarafından ilahi bir lütf olarak bağışlanmıştır. Bir başka deyişle hükümdar Tanrı irade ettiği için yani kendisine kut verdiği için hükümdardır ve idare etme yetkisine sahiptir (Kafesoğlu, 1980a: 26-33; Kafesoğlu, 1997b: 248-258, 358; Genç, 1981: 66; Parmaksızoğlu 1982: 18.).

Asya Hun hükümdarının ünvanı “*Gök Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kut'u Tanhu*” idi (Kafesoğlu, 1997b: 248-249; Ögela, 1980:

40-42). Avrupa Hun hükümdarı Attila (434-453)'nın “*Tanrının kılıcı*” veya “*Tanrının kılıcı*” şeklinde isimlendirilmesi de kut anlayışının bir tezahürü olarak kendisini göstermektedir. Türk tarihinin yazılı ilk kaynaklarından olan Orhun kitabelerinde de Göktürk Hakanı Bilge Kağan (716-734)'ın “*Tanrıya benzer Tanrı'da bolmuş Türk Bilge Kağan*” *Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için Kağan oldum*” (Ergin, 1983, 17, 19,36; Turan, 1979, 168-176; Kösoğlu, 1997, 37-44.) sözleriyle ilk ifadesini bulan kut anlayışı daha sonraki devirlerde mesela Karahanlı devri ana kaynaklarından ve yine bir siyasetnâme olan Yusuf Has Hacib'in meşhur eseri Kutadgu Bilig'te de “*bu beyliği sen arzu edip kuvvet kullanarak ele geçirmedin. Onu sana tanrı kendi fazlı ile ihsan etti*”, “*beyler hâkimiyetlerini Tanrı'dan alırlar*” sözleriyle teyit edilmektedir (Genç, 198: 68-69). Büyük Selçuklu devletinin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk (1018-1092) ise, “*bil ki, yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünelerle süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar diye, dünya işlerini ona tevdi eder*” ifadesiyle Siyasetnâme adlı eserinin daha ilk faslında kut anlayışının Selçuklularda da devamını vurgulamaktadır (Nizamü'l-Mülk, 1982: 11). “*Zıllullahı fi'l-Arz*”, Allahın yeryüzündeki gölgesi şeklinde de Osmanlı siyasetnâmelerine kadar uzanan Kut anlayışına, Râvendî'de sık sık atıflar yapmaktadır.

Râvendî bu hususta “*Sultan Tanrının yeryüzünde vekilidir. Dinin esaslarını yerine getirir. Allah onu diğerleri arasından seçip, ona ihsanda bulunmuş, hükümdarlığında onu kendisine ortak tutmuştur. Halkına iyi muamele etsin diye ona lütuflarda bulunmuş, hakkın zaferi için onu çağırmıştır*” (Râvendî, 1957, 123), sözleriyle bir bakıma Nizamü'l-Mülk'ün ifadelerini tekrar etmektedir. Kut sahibi olmanın kolay olamayacağına işaret eden Râvendî, hükümdarlık elde etmek isteyen kişinin buna çaba göstermesini ve kuta layık iyi bir ahlak ve karaktere sahip olması lazım geldiğini “*ben adalet yapmağa niyet ettim ve yüzümü hakka çevirdim. Belki Tanrı benim için bir külah, tac dikip hazırlamıştır*” sözleriyle vurgular (Râvendî, 1957: 370).

Selçuklu ve Osmanlı devletlerindeki uygulamayı esas alarak şehzade ve meliklerin daha küçük yaşlardan itibaren bir atabey veya lala himayesinde eyaletlerde idareci olarak yetiştirilmeleri ve tecrübe sahibi olmaları gerektiğini Râvendî de vurgulamaktadır. O, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un başarısızlığının altında, tecrübesizliğinin olduğunu ve belli aşamalardan geçmeden sultanlık makamına oturmasının başarısızlıkta önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Ona göre “*Sultan Tuğrul devlet yuvasında doğmuş ve ikbal ailesi içerisinde yetişmiş bir hükümdardı, ani olarak bir hükümdarlık gelmiş, çalışmadan elbise giymiş, beşikten çıkıp tahta oturmuştu. Edep mektebinde arama zahmeti çekmeden hükümdarlık atına binmiş, günlerini vakitlerini, insanların kahurlarını, talih ile kederin tesirlerini beklemekle vakit geçirmemiş, hiçbir sıkıntı görmeden, hazırlanmış*

sofranun, tertiplenmiş meclisin ve mal ile dolu hazinenin başına geçmiştir” (Râvendî, 1957, 306). İşte onun bu iyi talihi devlet hayatında başarılı olmasına yetmemiştir. Çünkü “genç adam bilgili ve şöhretli olsa da tecrübe görmeden asla hüner sahibi olamaz” (Râvendî, 1957: 316).

Türk devlet felsefesine göre devletin başında bulunan kişinin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerden bazıları kut anlayışı gibi Allah vergisi olarak doğuştan gelen özellikler olduğu gibi pek çoğu da kişinin zamanla çaba göstererek veya eğitim almak suretiyle elde edeceği özellikler arasındadır. Râvendî’ye göre de devlet idaresinde kabiliyet, yetenek ve tecrübe zamanla kazanılacak hususlardır. Oysa soy ve iyi ahlak babadan gelen irsî bir unsurdur. Onun, “*Cihan sahibi tanrı, padişahlığı bir cevherden veya soydan yaratmıştır. Onu en layık en akıllı ve halkı en az incitene verir*” (Râvendî, 1957: 151) sözleri, Yusuf Has Hacib’in “*Bey anasından beylikle doğar. Babası bey ise oğul da bey doğar, babası gibi bey olur*” (Genç, 1981, 69) ifadeleriyle paralellik arz etmektedir. Râvendî’ye göre kut yani hükümdarlık sadece bir kişiye değil o kişinin ailesinin tamamına verilmektedir ki, bu anlayış, içerisinden hükümdarlar çıkaran aşına soyunun Türk devlet geleneğindeki yerini gayet güzel açıklamaktadır. Müellif bu hususta “*Hüner soy ve cevherle beraber olur. Bunlar üç şeydir fakat üçü de birbirine bağlıdır. Cevher tanrı nurundan bir şeydir. Kötüye yardım etmez ve kötüyü dinlemez. Soy baba tohumundan kazanılan bir şeydir. Zaten iyi bir tohumdan iyi bir meyve hâsıl olması tabii bir şeydir*” (Râvendî, 1957: 29) sözleriyle bir hükümdarda bulunması gerekli özelliklerden iyi bir soya sahip olmayı hüner ve kabiliyetten önce saymaktadır. Ancak, “*fazilet, akıl ve edepdir. Asıl ve neseple değil*” (Râvendî, 1957: 100) diyen Râvendî, asil soylular arasından da yanlış iş yapanların veya zalimlerin çıkabileceğine, yanlışlardan, hatalardan kurtulmanın en güzel yolunun ise akıl ve bilgiden geçtiğini işaret etmekten de geri kalmaz.

Siyasetnâmelerin üzerinde ittifak ettiği hükümdarın vasıflarından birisi de akıl ve bilgeliktir. Bu konuda Yusuf Has Hacib “*Tanrı lütfu olan kut bile akıllı ve bilgili insana layıktır*” (Kafesoğlu, 1980a: 16-18) derken, Nizâmü’l-Mülk “*Yüce Allah, ona ikbal ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki, o bu akıl ve bilgi ile hükümdarlık eder*” (Nizamü’l-Mülk, 1982: 12) diyerek akıl ve bilgiyi hükümdarlığın vazgeçilmez şartlarından biri olarak ortaya koyarlar.

Akıl ve bilgi konusunda Râvendî’nin tavsiyeleri şöyledir: “*Hüner, soy ve cevherle beraber olur. Bu üçünü buldun mu sana akıl, iyiyi kötüden ayıran şey, lazımdır. Bu dördü bir kişide toplandı mı, o keder, zahmet ve sıkıntıdan kurtulur*” (Râvendî, 1957: 29). Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi müellif, hükümdar olacak kişinin iyi soy sahibi ve yetenekli olmasının yanında akıllı ve bilgi sahibi olması gerektiğine işaret etmektedir. Yine “*ilimle süsleneni yalnız kalmak korkutmaz, kitaplarla gönül eğlendiren eğlencesiz kalmaz. Çünkü bilgi en sağlam temeldir*” (Râhatü’s-Sudür, s. 41)

ifadeleri ne kadar ilim sahibi olmayı teşvik ediyorsa “*cahillerle düşüp kalkmak en kötü hallerdendir*” (Râvendî, 1957: 32) derken de o kadar cehaletin yanlışlığına işaret etmektedir. Çünkü Râvendî, akıl, ilim ve bilgeliği de tıpkı kut anlayışı gibi Tanrı vergisi olarak kabul etmektedir. Ona göre “*Tanrının kullarına verdiği ihsanların en iyisi ilim, akıl, hükümdarlık ve adalet; felaketlerin en kötüsü ise cehaletten ibarettir*”. Unutulmamalıdır ki, “*nice yüksek insanlar vardır, cehaleti onu alçak mevkiye düşürmüştür. Nice alçak insanlar vardır, akli onu yüceltmıştır*.” (Râvendî, 1957: 43, 51, 120).

Tarih boyunca insanların karşılaştıkları bütün sıkıntılar, haksızlıklar, adalet kavramının suiistimal edilmesinden kaynaklanmıştır. Adaletin hâkim olduğu ülkede huzur ve refah hâkim olmuş, ilim ve kültür yaygınlaşmıştır. Bu sebeple adalet, Siyasetnâmelerde üzerinde ısrarla durulan, hükümdarların olmazsa olmaz denilen özellikleri arasında her zaman ilk sırayı almıştır. Türk devlet anlayışı adaleti tebaanın bir hakkı olarak görmüş ve tıpkı tebaanın doyurulup giydirilmesi gibi, iyi kanunlar koyarak adaletli davranmayı da devletin varoluş felsefesi saymıştır.

Adalet anlayışı Siyasetnâmelerde genel olarak adalet dairesi olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Buna göre; hükümdar adil olursa, halk huzurlu olacaktır. Halk huzurlu olursa köylü tarlasında, esnaf dükkânında, halk diğer işlerinde neşe içerisinde çalışacak buna bağlı olarak verim artacaktır. Verimin artması ile devletin hakkı olan vergiler tam olarak ödenecektir. Vergilerin toplanmasıyla hazine dolacak, devlet bu dolu hazine ile devrin en son teknolojisine uygun bir ordu tanzim edecektir. Güçlü ve son teknoloji ile donanmış ordu ise adil hükümdarın önünde ülkeler açacak ona fetihleri getirecektir.

Yusuf Has Hacib'e göre Adalet ve ihtiyat. bir memleket idaresinin iki önemli unsurudur. Çünkü Kanun ve adalet ile memleketler genişler ve dünya düzene girer. Devletin temeli adalet üzerine kurulmuştur. Devletin esası adalet yoludur. Bey adil olur böyle kanun koyarsa bütün dileklerine kavuşur (Genç, 1981: 103-107). Adalet kelimesinin sonundaki (t) harfini kaldırırsanız adale yani kas anlamı ortaya çıkar. Yani adalet ortadan kalkarsa kaba güç ve zulüm derhal kendisini gösterir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un meşhur eseri Divan-ı Lügati't-Türk de kaydettiği “*zor kapıdan girse töre bacadan çıkar*” (Kafesoğlu, 1980a: 21-22) atasözü bunu gayet iyi açıklamaktadır.

Yukarıda ana hatları ile çizmeye çalıştığımız adalet çemberinin yansımaları Râvendî'de de görülmektedir. O, “*Peygamberleri diğer varlıklardan ayıran vasıflar bilgi ile ibadet, hükümdarlarınkı ise adalet ile siyasettir*” (Râvendî, 1957: 64) sözleriyle bir taraftan hükümdara kut anlayışına uygun olarak insan üstü bir vasıf atfederken, bunun gereği olan adaleti ise birinci özellik olarak saymaktadır. Râvendî'ye göre, “*Çoban iyi olursa sürü de iyi olur. İyi insanlara ise adaletle hükümdar olunur*”

(Râvendî, 1957: 72). Çünkü “adam olmadan hükümdarlık olmaz, servet olmadan adam olmaz, imaret olmadan servet olmaz, adalet ve siyaset olmazsa imaret olmaz. Cihangirliğin vasıtası servet, servetin iksiri ise adaletle siyasettir. Çünkü varidatin artması, artışın devamı, sürülmemiş arazinin sürülmesi, has memurların maiyetlerini temin edecek vasıtaların hazırlanması, halktan sanat sahiplerinin kazançlarının düzeltilmesi ve ülkelerin her tarafının imarı adaletle; yolların muhafazası, memleket zaptetmek, taarruz edenleri cezalandırmak, müfsitleri kahretmek gibi her tarafın emniyet ve asayışı de siyasetle olur” (Râvendî, 1957: 182).

Hükümdarda bulunması lazım gelen bir diğer özellik de cömertliktir. Aslında cömertlik ve mal dağıtma Türk devlet felsefesinde eskiden beri uygulanan bir adettir. Bu anlayışın hükümdara yüklediği en önemli vazife, halkı ve etrafındakileri doyurmaktır. Bu sebeple hükümdarlar her zaman sofralarını halka açık tutarlardı. Nitekim Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey’in sofrasını halka açık bulundurduğu, eğer avda ise bulunduğu kırsal alanda da halka açık sofraya kurduğunu kaynaklarda ifade edilmektedir (Alptekin, 1988: 193). Hakanlar teb’asını memnun etmek için sık sık ziyafet verecek hatta bu ziyafetlerde de sırası gelince sofradaki kıymetli yemek takımları da davetliler tarafından yağma edilecekti ki, buna da Türk kültüründe Han-ı Yağma adı verilmekteydi (Sümer, 1980: 104, 401; Kafesoğlu, 1997b: 256).

Cömertlikle ilgili olarak Râvendî’nin yorumu da farklı değildir. Ona göre “bu cihana sahip olan hükümdar, insanlar için sofralar kurar”, “Çünkü, malın iyisi, hür bir insanı, kendisine verildiği zaman kul haline getirendir. Unutulmamalıdır ki, insanlar ihsanların kulları” (Râvendî, 1957, 25, 107, 206) olması sebebiyle onları dağıtılabilecek hediyelerle kontrol altında tutmak daha kolay olur”. Bu konuda Yusuf has Hacib de “ey kahraman vur, al ve aldıklarını yine yiğitlerine ver. Cömert ol, mal bağışla yedir ve içir; eğer malın eksilirse tekrar vur, al ve eksileni tamamla” (Genç, 1981: 89) diyerek cömertliğe ve bunun tabii bir neticesi olarak da mal dağıtmaya işaret etmektedir ki, yukarıda eski bir Oğuz ananesi olarak ifade ettiğimiz hakanın ziyafet yani toy verme işini yerine getirmediğinde teb’anın zaman zaman isyanlara giriştiğine dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaktadır.

Râvendî cömertlik ve ihsan konusunda bir adım daha ileri giderek “bir insanın cömertliği onu düşmanlarına sevdirebilir, tamahkarlığı ise çocuklarını bile düşman eder” (Râvendî, 1957: 234) sözleriyle hükümdarın gerektiğinde etrafındakilere mal ve servet dağıtmayıp, ihsanda bulunmamasını sonu felakete bitecek tehlikeli bir olay olarak görmektedir. Hükümdarın teb’asına ihsan da bulunmasına ve özellikle devlet ricalinin maaş, ıktâ ve hediye dağıtımını gibi maddî yönden tatmin edilmesine itina göstermesi gerektiğine işaretlerle “Sen onların bir zerresine tamah edersen onlar senin bir torba dolusu parana tamah ederler. Onların rızklarından bir dinar kesersen, onlar

senin malından bir kantar keserler” (Râvendî, 1957: 129) diyerek aksine bir davranışın devlet hazinesine büyük zarar vereceğini ifade etmektedir.

Orhun kitabelerinde Bilge Kağan'ın aç milleti doyurdum, çıplak milleti giydirdim. Fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım sözleri ile Yusuf Has Hacib'in “*Beyler mal dağıtmalı ve çok asker tutmalıdır; böyle olursa ne zaman isterlerse düşman memleketini ele geçirirler. Hazine neye yarar, dünya beyleri cömert olurlarsa onlar her iki dünyada baş köşeye otururlar*” ifadeleri, Râvendî ile aynı çizgide buluşmaktadır. Nizâmü'l-Mülk ise devlet ricaline maaş, iktâ ve hediyeler dağıtılmasını teşvik ederken bir adım daha ileri giderek, kadim hükümdarların yaptığı gibi hükümdarın yılda en az iki defa olmak üzere devlet ricalini ve askerlerini huzuruna çağırarak kendilerine dağıtılacak para ve sair hediyeleri bizzat kendi eliyle vermesini tavsiye etmekte ve bu durumun onların kalplerinde muhabbet ve sadakatin oluşmasını sağlar demektedir (Ergin, 1983: 19; Nizâmü'l-Mülk, 1982: 127; Genç, 1981: 89-90).

Cömertliğin maddi bir getirisinin olmadığı ancak manevi alanda getirisinin ise sevap kazanmak ve hayırla yâd edilmek olduğu bilinmektedir. Kanaatkâr olmakla cömertliği birbirine bağlı iki özellik olarak gören Râvendî, “*hükümdarların topladıkları hazine gitmiş, helal bir şekilde yaptırdıkları hayırdan başka bir şey kalmamıştır*” derken bir bakıma hükümdarı iyilik yapmaya ve cömert olmaya teşvik etmektedir. Ancak bu teşvikte dikkat edilmesi lazım gelen tamahkârlıktan uzak durmaktır. Ona göre “*yetecek kadarla kanaat etmek namusun muhafazasına sebep olduğu gibi, aşırı tamah saltanatın ve devletin de mahvına sebep olur* (Râvendî, 1957: 58, 123; Nizâmü'l-Mülk, 1982: 159). Çünkü, iyi ad bırakmak herkesin istediği bir şey olup taht ve taca sahip olmak ne kadar iyiye, yetimlerin malı ile dulların gümüşüne göz diken hükümdar da o kadar kötü ve hamiyetsiz bir hükümdardır (Râvendî, 1957: 59, 60, 351). Böyle bir davranış içerisine giren bir hükümdar bir bakıma kendi eliyle kendi sonunu hazırlamaktadır. Râvendî bu yanlışın getireceği tehlikeleri şu sözlerle açıklamaktadır. “*akıllılar indinde haksız yere Müslümanların malını alan memurla yol kesen hırsızlar birdir. Her ikisinin de kanı mubahtır. Adalet sahibi hiçbir padişah buna asla razı olmaz ve bu kapıyı açmaz*” (Râvendî, 1957: 32) Çünkü akıllı ve bilge kişiler bilirler ki, “*halkından para çalan hükümdar, duvarın temelini kazıp da, damını sıvayan adam*” gibi (Râvendî, 1957: 30) bindiği dalı kesmektedir.

Türk devlet telakkisinde vatan ana devlet ise baba olarak kabul edilir. Vatan anadır; çünkü vatan ana kucağı gibi tehlike ve musibetler karşısında sığınılacak bir limandır. Milleti tıpkı bir ana şefkati ile sarar, sarmalar. Devlet babadır; bir babanın evladını sevmesi gibi sevgisini açıkça izhar etmez. Hatta yeri geldiğinde hata yapan evladının kulağını çekerek cezalandırmayı da ihmal etmez. Bunun içindir ki, devletin verdiği cezalar halk tarafından fazla tepki görmez veya halkın ifadesiyle şeriatın kestiği

parmak acımaz. Ancak hükümdarlar babalık vasfını daima cezalandırma yoluyla uygulama alanına koymamalıdır. Çünkü dünyada hayırla yâd edilmenin bir başka yolu da hükümdarların affedici olmasıdır. Her hata ve kusurlu davranışın mutlak surette cezalandırılması gerekmez. Böyle durumlarda hükümdarlar “*bir hata, bir yanlış, intizamsızlık ve kusur görürlerse üzerine af eteğini örterek, o kimseyi ayıplamayı ve kınamayı terk etmelidir*” (Râvendî, 1957: 63-64, 104). Ancak “*raiyyetine baba olan ordusuna ve devletine sahip olur*”. Ayrıca bu babalık vasfı tevazu ile bir araya getirilirse ideal insan ve ideal devlet anlayışı ortaya çıkar. Teb’a her zaman adil ve müşfik hükümdarı hayırla hatırlarken zalim hükümdarı ise beddua ile anar. Çünkü halk “*her zaman kibir ve gurur elbisesini giyenin zilletle kalmasından hoşlanır. Zulüm bineğine binenin de devlet günlerinden hoşlanmaz*” (Râvendî, 1957: 221).

Râvendî, hükümdarların memleketin imarı yolunda yapacakları hayır işlerinin de onların dualarla yad edilmesinde önemli rol oynayacağını vurgular. O, Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev’den bahsederken “... *Selçuk ağacının meyvesidir. Bu öyle bir ağaçtır ki, kökü dini geliştirme ve kuvvetlendirme; meyvesi ise medrese, hangâh, mescitler, konaklar, köprüler ve Hicaz yolu su mahzenleri gibi hayır binaları yaptırma, âlimlere bakma, evliya ve zahitlerle düşüp kalkma, mal bağışlama, adalet kaidelerini yenileştirme, siyaset işlerini canlı tutmadır*” (Râvendî, 1957, 29) sözleriyle, meyve ağacı olarak gördüğü devletten ancak imar ve hayır işleri ile meyve elde edileceğini ifade eder. Çünkü “*ülkeler imar etmek sultanın faziletidir ve cihanı imar eden şahı, herkes her zaman över, metheder*” (Râvendî, 1957: 29,116,171)

Râvendî, “*hazinem adalet, ordum köy ağaları, ziraatçılardır*” (Râvendî, 1957: 171) sözleriyle Türk devlet felsefesinde yer alan ordu-millet anlayışını ortaya koyarken aslında bir taraftan da devletin asıl sahibinin millet olduğunu vurgulamaktadır. O bu sözüyle bir taraftan Hz. Peygamberin “*Kavmin efendisi kavme hizmet edendir*” hadis-i şerifine atıfta bulunurken bir taraftan da Atatürk’ün “*köylü milletin efendisidir*” sözünü teyit etmektedir.

Siyasetnâmelerde üzerinde durulan konulardan birisi de hükümdarların aceleci davranmaması ve aldıkları kararları istişare etmesinin gerekliliğidir. Nizâmü’l-mülk, *aceleciliği zayıfların işi* olarak gösterirken, Yusuf Has Hacib ise *aceleciliği bir korkunun neticesi* olarak kabul eder. Ona göre bu durum bir hükümdarda olursa, o hükümdarın her zaman hüsrana uğrayacağı gibi, *acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç gibi huylar da hep bilgisizlik alametleridir* (Nizâmü’l-Mülk, 1982: 171; Genç, 1981: 92). Râvendî de bu konuda Yusuf Has Hacib’ten farklı düşünmez. Râvendî’ye göre “*aceleci ruh övülmez beğenilmez, aceleci ve hafif insan, servi boylu bir pehlivan da olsa itibar görmez.*” Çünkü yavaşlık rızkın anahtarı olup devlet işinde asla acele olmaz. Şayet devlet erkânı acele kararlar almaya kalkarsa, *sonuçlarını*

kestiremedikleri olaylarda ayakları kayar ve hüsrarla biten sonuçlarla karşılaşır, doğruyu bulmakta geç kalırlar (Râvendî, 1957: 139, 140, 255, 271). O zaman bu hüsrandan kurtulmanın en iyi yolu istişare ve meşveret meclisi olacaktır.

İstişare ile ilgili olarak Nizâmü'l-Mülk Kur'an-ı Kerim'den alıntı yaparak “*Yâ Muhammed, bir iş yapacağın zaman istişare et*” ayetiyle konuyu ele almakta ve aynı şekilde yapılan istişare toplantılarında herkesin konuşmasına izin verilip, bütün konuşmaları dinledikten sonra hükümdarın doğru olanları tercih etmesini tavsiye etmektedir (Nizâmü'l-mülk, 1982: 116-117). Râvendî de aynı çizgide olmak üzere, “*fikrine bilgililerin fikrini katmak, aklını Hâkimlerin akıllarıyla birleştirmek, aklının hakkıdır*” (Râvendî, 1957, 266) diyerek meşveretin gereğini özenle vurgulamaktadır. O, *tedbir ve düşüncesinde yalnız başına hareket eden hükümdarın kendine karşı gelenlerle düşmanlarının kılıçlarına teslim olacağını ifade eder* (Râvendî, 1957: 139). Râvendî, bu konuya devamla, “*işlerin güçleşip, zora girdiğinde akıllı insanların düşüncelerine başvur, nasihat verenlerin gösterdiği yola sığın; yol sormaktan çekinme çünkü sorup selamete çıkmak, kendi başına hareket edip pişman olmandan daha iyidir*” (Râvendî, 1957: 169) diyerek hükümdarı yönlendirmektedir. Çünkü *kararlaştırdığı işlerde bilenlerle istişare edenin, başına gelen işlerde akıllılardan yol danışanın işleri açık olur. Halkın hali iyileşir, kalp onunla nurlanır ve güç şey ona kolay gelir*. Bu şekilde hareketle tecrübelerden istifade edenin sonu iyi ve methe layık olur (Râvendî, 1957: 156, 166).

Aceleci olmamak ve meşveret etmek kadar lüzumlu bir başka konu da hükümdarın tedbirli olmasıdır. Aslında bu üç haslet iç içe girmiş ve birbirine bağlı, birbirini tamamlayan özelliklerdir. Yusuf Has Hacib, gafil hükümdarlar ülkelerine hâkim olamazlar, derken güç ve kudret kadar uyanık ve tedbirli olmayı da hükümdarlığın gerekli şartlarından saymaktadır. Nizâmü'l-Mülk ise tedbirli davranmaya daha fazla itina göstererek, *ülkenin her tarafına tüccar, seyyah, sûfî ve derviş kılığında casuslar gönderilerek bilgi toplanmasını ve hadiseler büyümeden işin çaresine bakılmasını tavsiye etmektedir* (Nizâmü'l-Mülk, 1982: 94; Genç, 1981: 110). Bu hususta Râvendî de farklı düşünmez. Ona göre, *tedbiri olan azlık, tedbirsiz, dağınık çokluktan daha çok devam eder*. Ayrıca unutulmamalıdır ki, bir hükümdar ancak işlerinde sabır gösterir, valilerini baskı altında tutarsa muradına erer, memleketini imar eder. Yoksa uzun zaman gaflette kalanın devleti yıkılır (Râvendî, 1957: 168, 223, 256). Gafleti ortadan kaldırmanın tek yolu ise iş bilir tecrübe sahibi devlet erkânı ile daima istişare etmektir. Yoksa insan iyi bilmediği işlerde kendi düşüncesini ön plana çıkarırsa düşüncesi zayıf, tedbiri kötü olanın düşmanı kuvvetli olur talihi onu mahveder. O zaman iyi bir hükümdar, *düşmanın işini, kuvveti artmadan, iktidarı çoğalmadan, sevketi ziyadeleşmeden itaatsizliği hududu aşmadan hastalık ağırlaşmadan*

ve ilaç tesirini kaybetmeden araştırıp, soruşturarak onun çaresine bakacaktır (Râvendî, 1957: 274, 370).

Hükümdarlık tahtına oturan kişi başarılı olmak için yukarıda ele aldığımız özelliklerin yanında, kendisine yardımcı olacak vezir ve adamlarının seçiminde de dikkatli davranmalıdır. Râvendî'ye göre kudret ve iktidar ancak iyi yardımcıları sayesinde ayakta kalır. Çünkü *“insan asla yalnız başına hükümdarlık yapamaz”*. O halde hükümdar kendisine devlet işlerini idarede yardımcı olmak amacıyla iyi bir *“vezir, nedim, kâtip ve hacip seçip bulması lazımdır. Hükümdarlığın iyi bir halde kalması vezir sayesinde mümkündür. Nedimi ona aklını gösterir, kâtibi fazilet ve bilgisini ispat eder. Hâcibi ise onun siyasetinin delilidir. O zaman hükümdarın göreve getireceği kişiler işe ehil kimseler olmalıdır. “Vezir seçmekte ve müşavirlere ihşanda bulunmakta gaye, sayının, kuvvetin çoğalması değil kazancın elde edilmesi olmalıdır. İsteneni yapabilen bir kişi, sayıyı artıran bin kişiden daha iyidir. Bilgi ve marifeti az olanın vücudunun büyük olması, doğruluk ve anlayışı kıt olanın boyunun uzun olması seni aldatmasın. Çünkü inci küçük olmakla beraber, büyük kayadan daha faydalıdır”*. Eğer hükümdar bu nasihatleri göz ardı eder *“işten anlamayanı vezir yaparsa, hükümdarlığını tehlikeye atar. Çünkü emniyet edilmeyecek insanlara itimat eden kendi mahvına yardım eder”*. Daha açıkçası *“körü kılavuz yapan doğru yolu göremez”*. Ancak hükümdar yardımcıları seçim işinde gaflet içerisinde değil de bilerek yanlış adam seçiyorsa o vakit durum daha tehlikeli olmaktadır. Çünkü *“fena sultan sefil insanları toplar, kötülükleri çoğaltır. Fena çocuk selefi lekeler, şerefi yıkar, düşüncüyü meşgul eder, şöhreti ortadan kaldırır, sırrı yayar, örtüyü yırtar”* (Râvendî, 1957: 96, 126, 142, 151, 177-178, 273, 283-284). Böyle bir durumda Allah da yardımını keser ve verdiği kutu da geri alır.

O zaman yardımcıların seçiminde dikkatli ve titiz davranmak ve işe ehil olanları getirmek gerekmektedir. Râvendî *“Birini vali yaptığın vakit işi yapacak ve başaracak, iyi bir mahareti bulunan, riayet ve vefası güzel olan işlerin iç ve dışını bilen bir adamı vali yap. Valiler, memleketin desteği, devletin kaleleri, işlerin başlarıdır. Onlar sayesinde işler yoluna girer, hazinenin parası toplanır, sultan kuvvetlenir, memleketler mamur olur. Onların hali karışık olursa, halkın rahatı kaçır”* (Râvendî, 1957: 105) sözleriyle konuyu çok güzel özetlemektedir.

Ancak mesele sadece iyi yardımcı seçmekle bitmez. Bunların memnun edilmesi daha verimli çalışmalarını için taltif edilmeleri gerekmektedir. Çünkü *“yardımcılarına ve işini iyi görenlere iyi muamele eden her hükümdar, hükümdarlık ve saltanatını kuvvetlendirmiş olur”* (Râvendî, 1957: 103). Râvendî bu konuda *“Valilerin amilleri, muharebede silahları ve karşılıklı ok mücadelesinde, okları mesabesindedir. Yanında iş bilen adamlar olmadan hükümdar olanlar hamileri olmadan muharebe ile karşılaşmış kimse gibidir”* *“Amillere karşı az tamahkâr davranmak ve çalışmalarını iyi mükâfatlandırmak, onların sana karşı sevgilerini muhafaza ettirecek ve*

senin iyiliğini istemelerini ve dostluklarını devam ettirecek şeylerdendir” (Râvendî, 1957: 129) diyerek devlet ricaline yapılacak ihsanların önemini vurgulamaktadır.

Râvendî bir taraftan devlet ricaline ihsanda bulunmayı teşvik ederken bir taraftan da “maiyetinin ve adamlarının hükmü altına giren hükümdarın işleri ve bunları halledecek çareleri karmakarışık olur” (Râvendî, 1957: 175) sözleriyle hükümdarın maiyetine esir olarak onların ellerinde oyuncak olmamasını telkin etmektedir. Şayet Hükümdar kontrolü elinden geçirir ve devletin idaresi görevlilerin eline geçerse o zaman zulüm ve rüşvet alır başını gider. *Bir memlekete de rüşvet girerse eyaletler kötüleştirebilir, iyi idareciler ve valiler bozulur*” (Râvendî, 1957: 173).

Saltanatın ve devlet otoritesinin en büyük düşmanlarından birisi de hükümdarların sarayda harem ve kadınların tahakkümüne girmesidir. Tarihe bakıldığında buna benzer pek çok hadisenin cereyan ettiği ve kadınların küçük yaştaki hükümdarları veya zayıf şahsiyetli sultanları etki altına alarak onlar adına devlet işlerine müdahale ettikleri görülmektedir. Selçuklu sultanı Melikşah'ın hanımı Terken Hatun ile Osmanlı hükümdarı Kanunî Süleyman'ın hanımı Kösem Sultan ve IV. Murad'ın annesi bunlardan sadece bir kaçıdır. Râvendî bu konuda da çok titiz davranmaktadır. O “*Bir hükümdarın düşüncelerinde kadınların hükmünün tesiri olursa, ülkesinde düşmanların hükmü geçer*” (Râvendî, 1957: 234) diyerek tavrını açık biçimde ortaya koyarken, hükümdara da “*hiçbir işte kadının emrini yapma, çünkü kadınların doğru fikir söylediklerini göremezsin. Bir topluluğun büyüğü olan bir kimse için, kadın buyruğunu yapmaktansa, kefen daha iyidir. Er ve yüksek başlı olana kadınla sırdaş olmak yaraşmaz*” (Râvendî, 1957: 311) diye tavsiyede bulunur.

Tahtın en büyük tehlikelerinden birisi de hanedan arasında yaşanan taht mücadeleleridir. Unutulmamalıdır ki, Türk devlet felsefesine göre devlet bütün hanedan üyelerinin ortak malı olarak görülmekte ve her bir üye sonucuna katlanmak şartıyla tahtta hak iddiasında bulunabilmektedir. Ancak bunun sonucunda ortaya çıkan kargaşa ortamı devletin zayıflamasına ve hatta yıkılmasına dahi sebep olmaktadır. Râvendî bu konuyu da ele alarak “*hükümdarlık kısırdır, hükümdarla kimse arasında akrabalık yoktur... akrabalar akreptir... akrabanın iğnesi daha derin yara açar. Hükümdarlık arzusu kardeşi kardeşe, oğlu babaya düşürür*” (Râvendî, 1957: 207) sözleriyle hanedan içi tehlikeye işaret etmekte ve “*hangi hükümdar fesat çıkarıcıları çiğnemezse üzerinde düşman ve muhaliflerinin tabanlarının ağırlığını duyar*” (Râvendî, 1957: 176) ifadesiyle de hükümdarın bu tip mücadelelere meydan vermemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bir devleti ayakta tutan en önemli unsur ordusudur. İyi donatılmış, güçlü bir ordu halkına güven, düşmana korku, dost devletlere de gurur verir. Hükümdar, ancak ordusunu memnun ederek hem içeride hem de dışarıda başarıyı yakalayabilir. Râvendî “*orduna bol bol ihsan ver onlara iyi bak ve*

itina et. Onların zayıflarını kuvvetlendirirsen işin sağlam olur. Onlar sayesinde ani felaketler uzaklaştırılır, düşmanlar kahredilir, ihtiyaçlar bertaraf edilir, işler nizama sokulur. Vazife vermeden önce onları imtihan et. Birisi bir savaşta yaralanırsa ismini defterden silip maaşını kesme, bayrağının altında şehit edilirse çocuklarının maişetini temin et ve onu ehli arasında koru. Zira bu onları sana hizmet etmeğe teşvik eder” (Râvendî, 1957: 228-229) sözleriyle konuyu kısaca özetlemektedir. Dikkat edilecek olursa Râvendî bir taraftan sadece orduda görevli olan mevcut askerleri memnun etmenin yeterli olmadığını vurgularken, diğer taraftan da bundan daha önemli olanın, şehit ve gazilerin aile ve çocuklarının haklarının korunması ve geleceklerinin devlet teminatı altına alınmasının hükümdarın en önemli vazifelerinden saymaktadır. Çünkü “ordusu ile askerine kötülük eden hükümdar böyle davranmakla ancak düşmanı ile muhaliflerine iyilik etmiş olur” (Râvendî, 1957: 201).

Ordu ile ilgili olarak hükümdarın yapacağı ilk iş işaret edildiği gibi askerlerini dağıtacağı ihsan ve bağışlarla mutlak surette kendisine bağlamak olmalıdır. İkincisi de en az birincisi kadar önemlidir. Hükümdar askerlerine cesaret ve kahramanlık hususunda örnek olmalıdır. Çünkü “Ordu hükümdarın yüreğine ve yardımına bakar. Eğer onu cesaretli bulursa, korkmaz az bile olsa düşmanı yener” (Râvendî, 1957: 209). Ancak askeri savaşa teşvik edeceğim diye hükümdarın ön saflarda savaşa girmesi de doğru değildir. Râvendî bu konuda “sakın bizzat kendin harbe girme. Çünkü ya hükümdarlığını tehlikeye korsun veyahut mahvolmak tehlikesine düşersin (Râvendî, 1957: 125), ikazında bulunmaktadır.

Hükümdar her şeyden önce iyi bir istihbarat ağına sahip olmalıdır. Bu teşkilat sayesinde savaşa girmeden önce rakibi hakkında gerekli her türlü bilgiyi edinmeli ve ona göre tedbir almalıdır. Yukarıda Nizâmü'l-Mülk'ün ülkenin en uç noktalarına varıncaya kadar casuslar gönderilmesi yolundaki tavsiyelerine işaret etmiştik. Râvendî de “düşmanın ok atışını öğrenmek, kuvvet ve vuruşlarını tanımak, hallerine vakıf olmak, yaptıklarını ve hareketlerini görmek, ordunun âdet ve yollarını soruşturmak, kafirin oturuş ve kalkışına bakmak (lazımdır). Çünkü hükümdar düşmanın ne yaptığını bilmezse ona karşı tedbir alamaz. Satranç oynayan nasıl kendi oyununu gördüğü kadar karşısındakinin oyununa da dikkat ederse, hükümdar da düşmanın halinden haberdar olmalıdır”. Çünkü hile ve kurnazlık devletin alametlerindendir (Râvendî, 1957: 109, 208) sözleriyle Selçuklu vezirini teyit etmektedir.

Râvendî, “hükümdar da akıllı, cesaretli ve uyanık olmalı; harpten anlar ve muharebe görmüş bulunmalıdır. Muhtelif düşmanlara karşı muhtelif yer ve mahallerde orduyu nasıl tertip edeceğini bilmelidir”. “Her iki taraftan da kendi askerleri ile düşman ordusuna bakmalı, düşmanın ne gibi bir silah kullandığını ve bundan hangi silah ve vasita ile korunacağını bilmelidir. Ordunun silahları düşman askerini aciz bırakacak şekilde olmalıdır. Ordu

savaş için önceden talimli olmalıdır. Muharebe yeri askerin silahına müsait olmalı düşmana ise müsait olmamalıdır. Karargâhını düşmandan uzak tutmalı düşmanın gece baskınlarından kendisini korumalıdır. Saflar kırılgan yay gibi kavisli olmalıdır. Görülmüş ve tecrübe edilmiştir ki, hükümdar muharebede sabırlı, basiretli olur ve ordusu kendini sever ve kendinden memnun kalırsa düşmanın sayısı çok da olsa galebe ve zafer tanrıdan ümit edilebilir” (Râvendî, 1957: 209 – 211) sözleriyle tarih boyunca olduğu kadar günümüz savaş stratejisi ile ilgili hükümdarın takip etmesi gereken siyaseti açık ve yoruma mahal bırakmadan gözler önüne sermektedir.

Râvendî'nin bu açıklamalarının ardından düşmanı yenilgiye uğratmanın formülünü de beş madde altında verir. Ona göre “düşmanı yenmek ve ona galebe çalmanın sebepleri çoktur. Birincisi; ordunun askerin kalbine düşen ganimet kazanma ümidi. İkincisi; ordunun gönlüne son derecede yerleşmiş öç alma duygusu. Üçüncüsü; düşman ordusunun kalbine düşen korku hissi. Dördüncüsü ise; onların niyetlerini gevşeten ve kinlerini azaltan sulh ümidi. Beşincisi; akıllı ve söz anlar bir elçinin gitmesidir” (Râvendî, 1957: 208-209).

Râvendî her ne kadar güçlü ordu ve zafer kazanma yolları üzerinde dursa da onun savaştan önce sulh yolunun aranması gerektiği konusundaki tavsiyeleri de ilgi çekicidir. Ona göre “*düşmanı iyi sözlerle yola getirmek uzun boylu savaşlarla kökünü kazımdan daha kolaydır. Çünkü kökünü kazımda iki ihtimal vardır. Ama birleşip kavuşmak rahatlık verir” (Râvendî, 1957: 220).* Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Râvendî savaş kazanmanın her zaman zafer anlamına gelmediğini asıl zaferin barıştan geçtiğini vurgulamaktadır.

Râvendî, hükümdara yaptığı nasihatleri kısaca özetleyerek aslında konuya da son noktayı koymaktadır. Aşağıdaki ifadelerle modern devleti sırtında taşıyan bürokrasi, adalet ve maliye unsurlarının önemi vurgulanmaktadır. “*taht nasıl dört ayaküstünde duruyorsa hükümdarlık ve devlet işi de dört kişi sayesinde ayakta durmaktadır. Birincisi şeriat hükümlerini yürütürken hakka riayet eden, adaletli bir kadı. İkincisi; zulme uğrayanın hakkını zalimden, zayıfın hakkını kuvvetliden alan divan sahibi. Üçüncüsü; hazinenin kanununu haraç haklarından ve Yahudî cizyesinden gereği gibi alan, zulmü caiz görmeyen, iyilik düşünen destûr. Dördüncüsü ise; hadiseleri haberleri doğru olarak bildiren ve doğruluktan ayrılmayan vekillerle hâciblerdir” (Râvendî, 1957: 356-357).*

Görüldüğü gibi Siyasetnâme türünde kaleme alınan eserler hangi zamanda hangi hükümdara ithaf edilmiş olurlarsa olsunlar, yaptıkları tavsiyeler asırlar sonra dahi hala geçerliliğini korumaktadır. Ortaçağlardan itibaren tarih sahnesinde yer alan devletlerin ve hükümdarların karşılaştığı meseleler arasında küçük farklar dışında pek fazla bir değişikliğin olmadığı ve yapılan yanlışlar ile alınması istenen tedbirlerin hemen hemen aynı çerçevede olduğu anlaşılmaktadır. Asıl olan şey, geçmiş olaylardan dersler

çıkarmaktır. Bu dersler çıkarılmadığı içindir ki, buhranlar ve sıkıntılar yakamızı bırakmamakta ve şaire o meşhur “hiç ibret alınsa tekerrür mü ederdi” vecizesini söyletmektedir.

KAYNAKLAR

- ACAR, Ünal ve URHAL Ömer. (2007), Devlet-Güvenlik, İstihbarat-Terörizm, Ankara.
- ALPTEKİN, Coşkun. (1988), “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem. (1983), *Orhun Abideleri*, İstanbul
- GENÇ, Reşat. (1981), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1980a), *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1997b), *Türk Milli Kültürü*, Ankara.
- KAŞGARLI, Mahmud. (1939-1941), *Divan-ı Lüğati't-Türk* (trc. Besim Atalay), I-III. Ankara
- KOÇİBEY. (1994), *Koçibey Risalesi (eski ve Yeni Harflerle)*, (haz.) Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1941-1942), “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I*, Ankara, ss. 1-9.
- KÖSOĞLU, Nevzat. (1997), *Devlet, Eski Türkler'de İslam'da ve Osmanlı'da*, Ötüken Neşriyet, İstanbul.
- MEHMED NİYAZİ. (1993), *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay. Ankara.
- NİZAMÜ'L-MÜLK. (1982), *Siyaset-name* (haz. M. Altay Köymen), Ankara.
- ÖGEL, Bahaddin (1982a), *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara.
- ÖGEL, Bahaddin (2001b), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I-II*, İstanbul.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Ankara.
- RÂVENDÎ, (1957), *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr* (çev. A.Ateş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SÜMER, Faruk. (1980), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, 2. bsk. Ankara.
- TANERİ, Aydın. (1997), *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul.
- TURAN, Osman (1979), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 3. bsk., İstanbul.
- UĞUR, Mustafa. (2001), *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB. (1959), *Kutadgu Bilig* (trc. Reşit Rahmeti Arat), Ankara.